

نقش حروف مقطعه «الم» در انسجام ساختاری و تعیین غرض اصلی سوره‌های آغاز شده با آنها

۱. عیسی مدنی: گروه الهیات و معارف اسلامی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران
۲. محمد حسین توانایی: گروه، علوم قرآن و حدیث، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران
۳. تهمنه پارسایی: گروه الهیات و معارف اسلامی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: Mohammad.tavanaei@kiauo.ac.ir

چکیده

حروف مقطعه از برجسته‌ترین پدیده‌های زبانی و معناشناختی قرآن کریم به شمار می‌روند که همواره مورد توجه مفسران و قرآن‌پژوهان بوده‌اند. در میان این حروف، ترکیب «الم» به دلیل تکرار در آغاز شش سوره بقره، آل عمران، عنکبوت، روم، لقمان و سجده، جایگاهی ویژه در ساختار قرآنی دارد. پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش حروف مقطعه «الم» در انسجام ساختاری و تعیین غرض اصلی این سوره‌ها انجام شده است. روش تحقیق، توصیفی — تحلیلی و مبتنی بر رویکرد ساختاری-تماتیک است و با تکیه بر تحلیل آیات آغازین، محورهای مفهومی و پیوندهای درونی سوره‌ها صورت گرفته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که «الم» در این سوره‌ها صرفاً یک عنصر رمزی یا لفظی نیست، بلکه به عنوان نشانه‌ای آستانه‌ای عمل می‌کند که مخاطب را برای ورود به فضای وحی و دریافت پیام اصلی سوره آماده می‌سازد. در سوره بقره، «الم» با هدایت و کتاب الهی پیوند می‌یابد؛ در آل عمران با تثبیت ایمان و دفاع از وحی؛ در عنکبوت با ابتلاء و آزمون ایمان؛ در روم با تحقق وعده الهی و تدبیر تاریخ؛ در لقمان با حکمت و تربیت توحیدی؛ و در سجده با حقانیت وحی، معاد و عبودیت. بررسی تطبیقی این سوره‌ها نشان می‌دهد که میان آنها نوعی شبکه معنایی مشترک وجود دارد که حول محور رابطه انسان با وحی الهی شکل گرفته است. همچنین نتایج تحقیق نشان می‌دهد که حروف «الم» علاوه بر ایجاد انسجام درون‌سوره‌ای، نوعی پیوند بین سوره‌های نیز برقرار می‌سازد و سوره‌های المی را در قالب یک منظومه هدایتی منسجم قرار می‌دهد. این پژوهش در نهایت نشان می‌دهد که مطالعه حروف مقطعه از منظر ساختاری و غرض‌شناختی می‌تواند افق‌های جدیدی در فهم نظم و اعجاز قرآن کریم بگشاید.

کلیدواژگان: قرآن کریم، حروف مقطعه، الم، انسجام ساختاری، غرض سوره، وحدت موضوعی، وحی، اعجاز قرآن

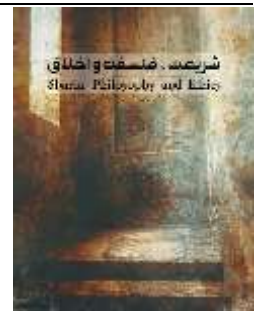
شیوه استناددهی: مدنی، عیسی، توانایی، محمد حسین، و پارسایی، تهمنه. (۱۴۰۵). نقش حروف مقطعه «الم» در انسجام ساختاری و تعیین غرض اصلی سوره‌های آغاز شده با آنها. *شریعت، فلسفه و اخلاق*، ۱۴(۱)، ۱-۱۴.

تاریخ ارسال: ۱۵ دی ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۸ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۶ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ چاپ: ۲۸ اردیبهشت ۱۴۰۵

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

The Role of the Disjointed Letters “Alif–Lām–Mīm (ALM)” in Structural Coherence and Determining the Main Purpose of the Surahs Beginning with Them

1. Isa Madani: Department of Theology and Islamic Studies, Ka.C., Islamic Azad University, Karaj, Iran
2. Muhammad Hossein Tavanaei Sarah Dini*: Department of Theology and Islamic Studies, Ka.C., Islamic Azad University, Karaj, Iran
3. Tahmineh Parsaee: Department of Theology and Islamic Studies, Ka.C., Islamic Azad University, Karaj, Iran

*Corresponding Author's Email: Mohammad.tavanaei@kiauo.ac.ir

Abstract

The disjointed letters are among the most remarkable linguistic and semantic phenomena of the Holy Qur'an and have continuously attracted the attention of exegetes and Qur'anic scholars. Among these letters, the combination “ALM” occupies a distinctive position due to its repetition at the beginning of six surahs: al-Baqarah, Āl ‘Imrān, al-‘Ankabūt, al-Rūm, Luqmān, and al-Sajdah. The present study investigates the role of the disjointed letters “ALM” in establishing structural coherence and determining the main purpose of these surahs. The research adopts a descriptive–analytical method based on a structural–thematic approach and relies on the analysis of opening verses, conceptual axes, and internal textual relations within the surahs. The findings demonstrate that “ALM” is not merely a symbolic or phonetic element, but rather functions as a threshold sign that prepares the audience to enter the realm of revelation and comprehend the central message of each surah. In al-Baqarah, “ALM” is associated with divine guidance and the Book; in Āl ‘Imrān with the stabilization of faith and defense of revelation; in al-‘Ankabūt with trial and testing of belief; in al-Rūm with the fulfillment of divine promise and governance of history; in Luqmān with wisdom and monotheistic education; and in al-Sajdah with the authenticity of revelation, resurrection, and servitude. Comparative analysis of these surahs reveals the existence of a shared semantic network centered on the relationship between humanity and divine revelation. The results further indicate that the letters “ALM” contribute not only to intra-surah coherence but also to inter-surah connectivity, forming a unified guidance-oriented constellation among the ALM surahs. Ultimately, the study demonstrates that examining the disjointed letters from structural and purposive perspectives can open new horizons for understanding the coherence and inimitability of the Holy Qur'an.

Keywords: *Holy Qur'an, Disjointed Letters, ALM, Structural Coherence, Surah Purpose, Thematic Unity, Revelation, Qur'anic Inimitability*

How to cite: Madani, I., Tavanaei Sarah Dini, M. H., & Parsaee, T. (2026). The Role of the Disjointed Letters “Alif–Lām–Mīm (ALM)” in Structural Coherence and Determining the Main Purpose of the Surahs Beginning with Them, *Sharia, Philosophy and Ethics*, 4(1), 1-15.

Submit Date: 05 January 2026

Revise Date: 28 April 2026

Accept Date: 06 May 2026

Publish Date: 18 May 2026

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

The disjointed letters of the Qur'an, especially the opening formula "Alif-Lām-Mīm" (ALM), represent one of the most debated linguistic, exegetical, and structural phenomena in Qur'anic studies. Classical exegetes have interpreted these letters through multiple lenses, including divine mystery, rhetorical attention, symbolic reference, and evidence of Qur'anic inimitability (1, 4, 12). Among the various combinations of disjointed letters, ALM occupies a distinctive position because it opens six major surahs: al-Baqarah, Āl 'Imrān, al-'Ankabūt, al-Rūm, Luqmān, and al-Sajdah. These surahs differ in length, chronology, thematic density, and rhetorical atmosphere, yet they share a remarkable association with revelation, scripture, guidance, faith, trial, divine promise, wisdom, and submission. The present study argues that ALM should not be approached merely as an isolated cryptic sign, but as a threshold marker that prepares the reader for the central purpose of each surah and participates in its structural coherence. This view is consistent with approaches that emphasize the unity of Qur'anic surahs and the interpretive importance of internal textual relations (5, 6, 9).

The theoretical foundation of the study rests on the concepts of textual coherence, thematic unity, and the main purpose of the surah. In Qur'anic interpretation, coherence refers to the meaningful connection among verses, sections, rhetorical transitions, repeated keywords, conceptual oppositions, and the opening and closing movements of a surah. The theory of thematic unity assumes that every surah, despite apparent topical diversity, possesses an organizing purpose around which its components are arranged (10, 18). From this perspective, the beginning of a surah has special hermeneutical significance because it introduces the semantic field through which the rest of the surah may be read. The disjointed letters, therefore, may function as more than phonetic openings; they can operate as signs that activate a specific interpretive horizon. The study also draws on the classical view that the disjointed letters point to the miraculous nature of the Qur'an, since the divine text is composed of the same letters available to human speech, yet remains beyond human imitation (3, 7, 15). This interpretation becomes especially significant when ALM is followed by references to the Book, revelation, guidance, or divine truth.

Methodologically, the study adopts a descriptive-analytical and structural-thematic approach. It examines the six ALM surahs by focusing on their openings, dominant themes, internal semantic networks, and relation between the initial letters and the central purpose of each surah. The analysis does not claim to uncover the final metaphysical secret of ALM; rather, it investigates its textual function. This distinction is essential because the mystery of the disjointed letters has often led exegetes either to suspend interpretation or to multiply symbolic explanations without sufficient attention to structure (16, 24). The present approach shifts attention from the question "What do these letters mean in isolation?" to "How do these letters function in the architecture of the surahs in which they appear?" Accordingly, each surah is studied in relation to the concept immediately following ALM and the broader thematic movement of the surah. Such an approach is supported by exegetical methodologies that stress context, sequence, coherence, and the interdependence of wording and meaning (19, 42, 45).

The findings show that in al-Baqarah, ALM introduces the Book as guidance for the God-conscious, thereby framing the entire surah around revelation, guidance, law, communal formation, and the distinction between believers, disbelievers, and hypocrites. The long legal, historical, and theological passages of al-Baqarah become coherent when read under the central axis of divine guidance and the formation of a believing community (17, 32). In Āl 'Imrān, ALM is followed by the affirmation of divine unity and the revelation of the Book in truth, which establishes the surah's concern with defending revelation, correcting theological deviation, confronting the People of the Book, and strengthening believers in crisis (8, 18). In al-'Ankabūt, ALM leads directly to the theme of trial, showing that faith must be tested and that verbal belief is insufficient

without endurance and practical commitment (28, 29). In this surah, ALM functions as a threshold to the existential testing of the believer's relationship with revelation.

The remaining three ALM surahs further demonstrate the flexibility and coherence-generating role of these letters. In al-Rūm, ALM precedes a prophecy concerning the defeat and later victory of the Romans, thus connecting the opening letters with divine knowledge, historical governance, and the certainty of God's promise (30, 35). The subsequent signs in creation, history, human nature, and resurrection reinforce the surah's main purpose: to establish confidence in divine power and the final triumph of truth. In Luqmān, ALM is followed by "the verses of the Wise Book," making wisdom the dominant interpretive key of the surah. The ethical counsel of Luqmān, the rejection of shirk, and the emphasis on gratitude, prayer, humility, and moral balance all unfold under the authority of Qur'anic wisdom (31, 33). In al-Sajdah, ALM is again linked to the revelation of the Book from the Lord of the worlds, and the surah proceeds from revelation to creation, resurrection, accountability, and prostration. Thus, ALM introduces a movement from divine speech to human submission, showing that the proper response to revelation is recognition, humility, and worship (34, 46).

The study concludes that ALM performs a multi-layered function in the six surahs that begin with it. It acts as a threshold sign, drawing the reader from ordinary linguistic expectation into the distinctive atmosphere of revelation. It acts as a coherence marker, linking the opening of each surah with its internal thematic development. It also acts as a purpose-oriented sign, helping the reader identify the main direction of the surah: guidance in al-Baqarah, stabilization of faith in Āl 'Imrān, trial of belief in al-'Ankabūt, certainty of divine promise in al-Rūm, wisdom in Luqmān, and submission to revelation in al-Sajdah. Together, these surahs form a coherent ALM constellation centered on the relationship between humanity and divine revelation. The article therefore proposes that the disjointed letters should be studied not only as exegetical mysteries, but also as structural signs embedded in the architecture of Qur'anic discourse. This approach opens a path for future studies on other groups of disjointed-letter surahs and contributes to a more integrated understanding of Qur'anic coherence, thematic unity, and the literary inimitability of revelation.

حروف مقطعه از برجسته‌ترین و در عین حال پیچیده‌ترین پدیده‌های زبانی، بلاغی و معناشناختی قرآن کریم‌اند؛ پدیده‌ای که از آغاز تاریخ تفسیر، ذهن مفسران، متکلمان، ادیبان و قرآن‌پژوهان را به خود مشغول ساخته و زمینه شکل‌گیری طیفی گسترده از دیدگاه‌ها را فراهم کرده است. این حروف، که در آغاز بیست‌ونه سوره قرآن قرار گرفته‌اند، در ظاهر از حروف ساده زبان عربی تشکیل شده‌اند، اما نحوه ورود آنها به متن وحی، استقلال آوایی آنها، و پیوندشان با آیات پس از خود، نشان می‌دهد که نمی‌توان آنها را صرفاً عناصری تزئینی، تصادفی یا بی‌ارتباط با ساختار سوره تلقی کرد. در میان ترکیبات مختلف حروف مقطعه، ترکیب «الم» جایگاهی خاص دارد؛ زیرا در آغاز شش سوره مهم، یعنی بقره، آل‌عمران، عنکبوت، روم، لقمان و سجده آمده و در هر یک از این سوره‌ها با محورهایی چون کتاب، وحی، هدایت، ایمان، ابتلاء، وعده الهی، حکمت و سجود پیوند می‌یابد. همین بسامد و تکرار هدفمند سبب می‌شود که «الم» نه تنها به عنوان یکی از فوتاح سور، بلکه به عنوان نشانه‌ای ساختاری و تماتیک برای ورود به منظومه‌ای خاص از معانی قرآنی مورد بررسی قرار گیرد. مفسران کلاسیک در تبیین حروف مقطعه دیدگاه‌های گوناگونی ارائه کرده‌اند؛ برخی آنها را از اسرار الهی دانسته‌اند (1)، برخی به جنبه رمزی و تنبیهی آنها توجه کرده‌اند (2)، برخی آنها را از نشانه‌های اعجاز قرآن شمرده‌اند (3)، و برخی کوشیده‌اند نسبت آنها را با محتوای سوره‌ها توضیح دهند (4). با این حال، مسئله‌ای که در پژوهش حاضر اهمیت محوری دارد، نه صرفاً معنای لغوی یا رمزی «الم»، بلکه نقش آن در انسجام ساختاری و تعیین غرض اصلی سوره‌هایی است که با آن آغاز می‌شوند. در سنت تفسیری، حروف مقطعه غالباً به عنوان موضوعی مستقل بررسی شده‌اند و پژوهشگران بیشتر به این پرسش پرداخته‌اند که این حروف چه معنایی دارند، آیا رمز میان خداوند و پیامبرند، آیا به اسماء الهی اشاره دارند، آیا نشانه تحدی‌اند، یا آیا از تشابهات قرآن به شمار می‌روند. این جهت‌گیری، هرچند برای شناخت تاریخ تفسیر حروف مقطعه ضروری است، اما در بسیاری از موارد موجب شده است که نسبت این حروف با ساختار سوره کمتر مورد توجه قرار گیرد. در حالی که اگر قرآن را متنی منسجم، هدفمند و دارای نظام معنایی بدانیم، هیچ عنصر برجسته‌ای در آغاز سوره نمی‌تواند کاملاً مستقل از غرض و سازمان درونی آن سوره باشد. نظریه وحدت موضوعی سوره، که در آثار شماری از مفسران و قرآن‌پژوهان به صورت جدی مطرح شده است، بر این اصل استوار است که هر سوره، علی‌رغم تنوع ظاهری موضوعات، دارای محور یا غرضی مرکزی است و آیات آن در نهایت در خدمت تبیین همان غرض قرار می‌گیرند (5). از همین منظر، حروف مقطعه نیز می‌توانند نقش آستانه‌ای داشته باشند؛ یعنی مخاطب را از فضای عادی زبان به فضای وحی منتقل کنند و او را برای دریافت پیام اصلی سوره آماده سازند. بقاعی در بررسی تناسب آیات و سوره بر این نکته تأکید می‌کند که مناسبات درونی قرآن را باید در شبکه‌ای از پیوندهای لفظی، معنایی و ساختاری فهم کرد (6)، و این نگاه می‌تواند مبنایی برای تحلیل «الم» به عنوان نشانگر پیوند آغاز سوره با کل ساختار آن باشد.

اهمیت بررسی «الم» زمانی روشن‌تر می‌شود که به الگوی مشترک سوره‌های آغازشده با این حروف توجه شود. در سوره بقره، پس از «الم»، سخن از کتابی است که در آن تردیدی نیست و برای پرهیزگاران هدایت است؛ در سوره آل‌عمران، پس از «الم»، توحید و نزول کتاب مطرح می‌شود؛ در سوره عنکبوت، حروف آغازین با آزمون ایمان پیوند می‌خورند؛ در سوره روم، پس از «الم»، خبر غیبی مربوط به غلبه روم و تحقق وعده الهی بیان می‌شود؛ در سوره لقمان، «الم» به آیات کتاب حکیم متصل است؛ و در سوره سجده، پس از «الم»، نزول کتاب از سوی پروردگار جهانیان مورد تأکید قرار می‌گیرد. این هم‌نشینی‌ها نشان می‌دهد که «الم» در این سوره‌ها با مجموعه‌ای از مفاهیم بنیادین قرآنی در ارتباط است و به صورت مکرر مخاطب را به حقیقت وحی، اعتبار کتاب، ضرورت ایمان و جهت‌گیری هدایتی کلام الهی متوجه می‌سازد. از این رو، می‌توان گفت که «الم» در این خوشه سوره‌ای، صرفاً یک رمز منفرد نیست، بلکه در مقام نشانه‌ای تکرارشونده، شبکه‌ای از معانی همسو را فعال می‌کند. تفسیرهایی که حروف

مقطعه را نشانه اعجاز قرآن می‌دانند، این نکته را برجسته می‌سازند که قرآن از همین حروف شناخته شده ساخته شده، اما ترکیب و حیانی آن از توان بشر فراتر است (7). در همین زمینه، برخی مفسران معاصر نیز حروف آغازین را نوعی جلب توجه بلاغی و مقدمه‌ای برای ورود به عظمت قرآن دانسته‌اند (8).

بررسی سوره‌های المی همچنین نشان می‌دهد که هر یک از این سوره‌ها، با وجود تفاوت در حجم، فضای نزول، موضوعات و مخاطبان، بخشی از نسبت انسان با وحی را تبیین می‌کند. بقره بیشتر ناظر به تأسیس جامعه هدایتی و تشریح نظم ایمانی است؛ آل عمران بر تثبیت ایمان، مواجهه با شبهات اهل کتاب و پایداری در برابر بحران‌ها تأکید دارد؛ عنکبوت نشان می‌دهد که ایمان بدون ابتلاء و آزمون تحقق نمی‌یابد؛ روم وعده الهی و غلبه نهایی حق را در افق تاریخ و آفرینش ترسیم می‌کند؛ لقمان حکمت توحیدی و تربیت اخلاقی را صورت‌بندی می‌کند؛ و سجده حقیقت وحی، مبدأ، معاد و خضوع در برابر خداوند را در یک ساختار فشرده ارائه می‌دهد. این تفاوت‌ها مانع از وحدت کلی نیستند، بلکه نشان می‌دهند که «الم» در هر سوره، یکی از ابعاد رابطه انسان با وحی را برجسته می‌سازد. به همین دلیل، تحلیل این حروف باید از سطح بحث‌های صرفاً رمزی فراتر رود و در چارچوب ساختار سوره و شبکه بین سوره‌ای انجام شود. قرآن پژوهانی که بر روش‌شناسی تفسیر و ضرورت توجه به سیاق تأکید کرده‌اند، نشان داده‌اند که فهم آیات بدون توجه به پیوندهای درونی متن، فهمی ناقص خواهد بود (9). همچنین نگاه ساختاری به سوره‌ها، به‌ویژه در پژوهش‌های مربوط به نظم درونی قرآن، نشان می‌دهد که آغاز هر سوره می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در فهم مسیر معنایی آن داشته باشد (10).

مسئله اصلی این مقاله آن است که حروف مقطعه «الم» در سوره‌های بقره، آل عمران، عنکبوت، روم، لقمان و سجده چه نقشی در ایجاد انسجام ساختاری و تعیین غرض اصلی این سوره‌ها دارند. این مقاله بر آن است که «الم» را نه به عنوان رمزی جداافتاده از متن، بلکه به عنوان نشانه‌ای آستانه‌ای، انسجام‌بخش و غرض‌نما بررسی کند. بر اساس این دیدگاه، «الم» در آغاز این سوره‌ها ذهن مخاطب را به حقیقتی مشترک متوجه می‌کند؛ اینکه همه مباحث بعدی، اعم از تشریح، احتجاج، داستان، وعده، حکمت، معاد و عبادت، در نهایت به وحی و کتاب الهی بازمی‌گردند. این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر چارچوب تفسیری، ساختاری و تماتیک، ابتدا مبانی نظری بحث را تبیین می‌کند، سپس نقش «الم» را در ساختار شش سوره بررسی می‌نماید، و در ادامه با تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که این حروف چگونه به صورت شبکه‌ای میان سوره‌های مذکور پیوند برقرار می‌سازند. هدف این پژوهش تبیین نقش حروف مقطعه «الم» در انسجام ساختاری و تعیین غرض اصلی سوره‌های آغاز شده با این حروف است.

مبانی نظری و روش‌شناسی

تحلیل نقش حروف مقطعه «الم» در انسجام ساختاری سوره‌ها مستلزم تبیین چند مبانی نظری است: نخست، نظریه انسجام متن و وحدت موضوعی سوره؛ دوم، جایگاه حروف مقطعه در سنت تفسیری؛ سوم، مفهوم غرض اصلی سوره؛ و چهارم، روش تحلیل ساختاری - تماتیک. انسجام در معنای عام، به پیوند اجزای یک متن در سطح لفظ، معنا، ترتیب، ارجاع و غایت اشاره دارد. در مطالعات قرآنی، انسجام ساختاری به این معناست که آیات، مقاطع و موضوعات یک سوره، علی‌رغم تنوع ظاهری، در شبکه‌ای هدفمند قرار می‌گیرند و به سوی غرضی مرکزی حرکت می‌کنند. این تلقی با نگاه کسانی هماهنگ است که قرآن را مجموعه‌ای از آیات پراکنده نمی‌دانند، بلکه آن را متنی هماهنگ، نظام‌مند و برخوردار از نظم درونی می‌دانند (6). در این چارچوب، آغاز سوره اهمیتی ویژه دارد؛ زیرا نقطه ورود مخاطب به فضای معنایی سوره است و می‌تواند نشانه‌ای از مقصد نهایی آن باشد. از این منظر، فواید سوره، به‌ویژه حروف مقطعه، باید در نسبت با کل سوره تحلیل شوند، نه صرفاً در سطح آوا یا رمز. مفسرانی چون طباطبایی با تأکید بر اینکه هر سوره دارای غرضی واحد است، زمینه‌ای فراهم کرده‌اند تا بتوان عناصر آغازین سوره را در نسبت با غرض کلی آن

فهم کرد (5). همچنین توجه به تناسب آغاز و انجام سوره، که در سنت نظم‌پژوهی قرآن مطرح شده است، امکان می‌دهد که «الم» به عنوان بخشی از معماری معنایی سوره بررسی شود (11).

حروف مقطعه در سنت تفسیری دارای تبیین‌های گوناگون‌اند. برخی مفسران آنها را از متشابهات و اسرار الهی شمرده‌اند و بر این باور بوده‌اند که علم کامل به حقیقت آنها نزد خداوند است (12). گروهی دیگر این حروف را نشانه‌ای برای تنبیه مخاطب و جلب توجه او به عظمت کلام الهی دانسته‌اند (13). شماری از مفسران نیز آنها را با اسماء الهی یا اسم اعظم مرتبط دانسته‌اند (14). دیدگاهی دیگر، که در مباحث اعجاز قرآن اهمیت فراوان دارد، این است که حروف مقطعه به حروف الفبای عربی اشاره دارند و نشان می‌دهند که قرآن از همین مصالح زبانی ساخته شده است، اما نظم، بلاغت، معنا و تأثیر آن از قدرت بشر فراتر می‌رود (15). این دیدگاه با نظریه تحدی پیوند دارد؛ زیرا مخاطبان قرآن با همان حروفی روبه‌رو هستند که در زبان روزمره خود به کار می‌برند، اما از آوردن نظیری برای متن وحی ناتوان‌اند (3). در کنار این دیدگاه‌ها، برخی آثار علوم قرآنی کوشیده‌اند حروف مقطعه را از منظر تاریخی، بلاغی و ساختاری تحلیل کنند و نشان دهند که این حروف در آغاز سوره‌ها بی‌ارتباط با محتوای بعدی نیستند (16). بنابراین، می‌توان گفت که حتی اگر معنای نهایی حروف مقطعه به نحو قطعی روشن نباشد، کارکرد آنها در متن قابل مطالعه است؛ زیرا جایگاه آنها در آغاز سوره و پیوندشان با آیات بعدی، به تحلیل‌گر امکان می‌دهد تا نقش ساختاری آنها را بررسی کند.

در بحث حاضر، نظریه غرض سوره اهمیت ویژه‌ای دارد. غرض سوره به محور اصلی، جهت کلی و مقصد معنایی سوره گفته می‌شود؛ محوری که موضوعات مختلف سوره را به یکدیگر پیوند می‌دهد و از آنها کلیتی منسجم می‌سازد. برخی سوره‌ها در نگاه نخست دارای موضوعات فراوان‌اند، مانند بقره که از توحید، معاد، بنی‌اسرائیل، احکام عبادی، احکام اجتماعی، جهاد، انفاق و خانواده سخن می‌گوید، اما این تنوع زمانی قابل فهم می‌شود که ذیل محور هدایت، تأسیس جامعه ایمانی و نسبت انسان با کتاب الهی تفسیر شود (17). سوره آل‌عمران نیز با وجود مباحث گوناگون درباره توحید، اهل کتاب، مریم، عیسی، غزوه احد، صبر و پایداری، در نهایت بر تثبیت ایمان در برابر شبهه و بحران متمرکز است (18). کشف غرض سوره از طریق بررسی آغاز سوره، پایان سوره، واژگان پرتکرار، تقابل‌های اصلی، ساختار مقاطع، داستان‌های محوری و روابط بین آیات ممکن می‌شود. مفسرانی که به روش‌شناسی تفسیر توجه کرده‌اند، بر ضرورت توجه به سیاق و هم‌هنگی درونی آیات تأکید دارند (19). همچنین در آثار مربوط به علوم قرآن، توجه به مکی یا مدنی بودن سوره، فضای خطاب و مخاطبان سوره نیز در تعیین غرض آن مؤثر دانسته شده است (20). روش مناسب برای تحلیل «الم» در این مقاله، روش ساختاری - تماتیک است. این روش از یک سو به جایگاه لفظی و ترتیبی حروف در آغاز سوره توجه دارد و از سوی دیگر، نسبت آنها را با مضمون‌های اصلی سوره بررسی می‌کند. در این روش، حروف مقطعه نه به صورت منفرد، بلکه در پیوند با واژگان و مفاهیم پس از خود تحلیل می‌شوند. برای نمونه، هنگامی که «الم» در سوره بقره به «ذلک الکتاب» متصل می‌شود، باید دید کتاب در کل سوره چه جایگاهی دارد و چگونه با هدایت، تقوا، تشریح و جامعه مؤمنانه پیوند می‌یابد. هنگامی که در سوره لقمان پس از «الم» تعبیر «آیات الکتاب الحکیم» می‌آید، باید حکمت در ساختار سوره و در نصایح لقمان به فرزندش بررسی شود. وقتی در سوره سجده پس از «الم» سخن از تنزیل کتاب از سوی پروردگار جهانیان است، باید نسبت این آغاز با مباحث خلقت، معاد و سجود تبیین شود. این روش با دیدگاه‌هایی هم‌هنگ است که متن قرآن را دارای لایه‌های معنایی، پیوندهای درونی و سازمان بلاغی می‌داند (21). همچنین در سنت بلاغت قرآنی، نظم واژگان و پیوند آغاز و انجام کلام از عناصر مهم معناپردازی تلقی شده است (22).

از جهت پیشینه، پژوهش‌های مختلفی درباره حروف مقطعه صورت گرفته است. برخی آثار کلاسیک مانند تفاسیر طبری، زمخشری، فخر رازی، طبرسی، قرطبی و آلوسی، اقوال تفسیری متنوعی درباره این حروف گرد آورده‌اند و هر یک از زاویه‌ای به معنا یا حکمت آنها پرداخته‌اند (1)، (15)، (4)، (23)، (24)، (12). برخی آثار علوم قرآنی نیز حروف مقطعه را در چارچوب اعجاز، تحدی، فواتح سور و متشابهات بررسی کرده‌اند

(7). در آثار معاصر، توجه بیشتری به روش‌شناسی تفسیر و ساختار سوره‌ها شده است؛ برای نمونه، بابایی بر ضرورت رعایت اصول روش‌مند در تفسیر تأکید می‌کند (9) و صفوی در تحلیل ساختاری سوره آل‌عمران نشان می‌دهد که سوره را باید به مثابه شبکه‌ای هدفمند از مقاطع معنایی مطالعه کرد (18). مقاله جمشیدی درباره «الم» نیز به صورت مشخص به این ترکیب پرداخته و زمینه‌ای برای بررسی مستقل آن فراهم ساخته است (25). با وجود این، بسیاری از پژوهش‌ها یا به گزارش اقوال تفسیری بسنده کرده‌اند، یا حروف مقطعه را بدون تحلیل تطبیقی سوره‌های هم‌آغاز بررسی کرده‌اند. همین خلأ نشان می‌دهد که بررسی «الم» در شش سوره به صورت یک خوشه ساختاری، می‌تواند به فهم دقیق‌تر نسبت فواید سوره با غرض سوره‌ها کمک کند.

روش این مقاله توصیفی - تحلیلی است و داده‌های آن از متن قرآن و منابع تفسیری، بلاغی و علوم قرآنی به دست می‌آید. در این روش، ابتدا آیات آغازین شش سوره الهی بررسی می‌شوند، سپس مضمون غالب هر سوره و پیوند مقاطع داخلی آن تحلیل می‌گردد، و در پایان، الگوهای مشترک و تفاوت‌های اختصاصی این سوره‌ها استخراج می‌شود. رویکرد مقاله نه اثبات معنای قطعی و نهایی «الم»، بلکه تبیین کارکرد ساختاری آن است. از این جهت، مقاله میان «معناشناسی رمزی» و «کارکردشناسی ساختاری» تمایز می‌گذارد؛ یعنی ممکن است حقیقت نهایی «الم» همچنان از اسرار وحی باشد، اما کارکرد آن در آغاز سوره، در پیوند با کتاب، هدایت، وحی، ابتلاء، وعده الهی و حکمت قابل تحلیل است. برخی منابع لغوی و تفسیری نشان داده‌اند که فهم واژگان قرآنی بدون توجه به بافت و نظام معنایی آنها ناقص است (26). همچنین آثار مربوط به نظم قرآن تأکید دارند که هر بخش از کلام در نسبت با جایگاه خود معنا می‌یابد (27). بر این اساس، «الم» در این مقاله به عنوان نشانه‌ای آستانه‌ای، انسجامی و غرض‌نما مطالعه می‌شود؛ نشانه‌ای که از یک سو مخاطب را متوجه اعجاز و وحی می‌کند و از سوی دیگر، مسیر تفسیر ساختاری سوره را روشن می‌سازد.

تحلیل ساختاری سوره آغاز شده با الم

سوره بقره نخستین و گسترده‌ترین نمونه از سوره‌های آغاز شده با «الم» است. این سوره، که بلندترین سوره قرآن و از سوره‌های مدنی است، مجموعه‌ای وسیع از مباحث اعتقادی، عبادی، اجتماعی، تاریخی و حقوقی را دربرمی‌گیرد. در نگاه نخست، تنوع موضوعات سوره ممکن است این تصور را ایجاد کند که با مجموعه‌ای پراکنده از احکام و قصص روبه‌رو هستیم، اما آغاز سوره مسیر اصلی فهم آن را روشن می‌کند: «الم، ذلک الكتاب لا ریب فیہ هدی للمتقین». در این آغاز، «الم» بلافاصله به کتاب و هدایت متصل می‌شود و از همان ابتدا نشان می‌دهد که محور سوره، نسبت انسان و جامعه با کتاب الهی است. در تفسیر المیزان، هدایت و تقسیم انسان‌ها به متقین، کافران و منافقان از عناصر بنیادین آغاز سوره دانسته شده است (5). در تفسیر تسنیم نیز ساختار سوره بقره در پیوند با هدایت، تشریح و تربیت جامعه ایمانی تحلیل می‌شود (17). از این منظر، «الم» در سوره بقره نقش مدخل ورود به کتاب را ایفا می‌کند؛ یعنی مخاطب را آماده می‌سازد تا تمام مباحث بعدی را در پرتو حقانیت و هدایتی بودن قرآن بخواند. داستان آدم، ماجرای بنی‌اسرائیل، تغییر قبله، احکام روزه، حج، جهاد، انفاق، خانواده و معاملات، همگی در چارچوب این غرض کلی قرار می‌گیرند. حتی مباحث تشریحی سوره نیز از غرض هدایتی آن جدا نیستند، زیرا شریعت در این سوره ابزار ساختن امت مؤمن و تنظیم حیات فردی و اجتماعی بر اساس کتاب الهی است. از این رو، «الم» در آغاز بقره صرفاً علامت افتتاح نیست، بلکه نقطه آغاز نظامی از معانی است که با کتاب آغاز می‌شود و به تحقق هدایت در سطح فرد و جامعه می‌انجامد.

در سوره آل‌عمران، «الم» به گونه‌ای دیگر اما در امتداد همان محور وحی و کتاب عمل می‌کند. پس از «الم»، آیات سوره با بیان توحید و نزول کتاب آغاز می‌شوند: خداوند زنده و پاینده است و کتاب را به حق بر پیامبر نازل کرده است. این آغاز نشان می‌دهد که سوره آل‌عمران در مقام دفاع از حقیقت وحی و تثبیت ایمان در برابر شبهات دینی است. محورهای مهم سوره، از جمله احتجاج با اهل کتاب، تبیین جایگاه عیسی و مریم،

نفی غلو و تثلیث، دعوت به تمسک به دین حق، و تحلیل رخدادهای مربوط به غزوه احد، همگی در راستای تثبیت ایمان و پایداری جامعه مؤمنان قرار دارند. صفوی در تحلیل ساختاری سوره آل عمران بر این نکته تأکید دارد که سوره از یک انسجام درونی برخوردار است و مباحث اعتقادی و تاریخی آن در خدمت تثبیت جامعه ایمانی اند (18). در تفسیر نمونه نیز آغاز سوره با نزول کتاب و احتجاج توحیدی در برابر اهل کتاب مرتبط دانسته شده است (8). بنابراین، اگر در بقره «الم» مدخل کتاب هادی و جامعه‌ساز است، در آل عمران مدخل کتاب حق و ایمان تثبیت کننده است. این تفاوت نشان می‌دهد که «الم» در هر سوره با غرض اختصاصی آن سازگار می‌شود، اما محور مشترک خود را، یعنی اتصال به وحی و کتاب، حفظ می‌کند. آل عمران، در امتداد بقره، جامعه مؤمن را از مرحله دریافت هدایت به مرحله دفاع از ایمان و پایداری در برابر چالش‌ها منتقل می‌کند؛ از این رو، «الم» در این سوره نشانه ورود به میدان احتجاج، تثبیت و مقاومت ایمانی است.

سوره عنکبوت از نظر ساختاری با دو سوره پیشین تفاوت دارد، زیرا به جای آنکه پس از «الم» بلافاصله سخن از کتاب بیاید، مسئله ابتلاء و آزمون ایمان مطرح می‌شود: آیا مردم گمان کرده‌اند همین که بگویند ایمان آوردیم، رها می‌شوند و آزمایش نمی‌شوند؟ همین آغاز نشان می‌دهد که غرض اصلی سوره عنکبوت، تبیین حقیقت ایمان در میدان امتحان است. این سوره از سرگذشت پیامبران و اقوام گذشته، از نوح و ابراهیم تا لوط و شعیب، برای نشان دادن این حقیقت بهره می‌گیرد که ایمان واقعی تنها در ادعا خلاصه نمی‌شود، بلکه باید در برابر فشارها، فتنه‌ها و تهدیدها پایدار بماند. در تفسیر عیاشی، آغاز سوره با مسئله فتنه و آزمون الهی پیوند یافته است (28). همچنین حسن‌زاده آملی در مباحث مربوط به انسان و ایمان بر این نکته تأکید دارد که ایمان، بدون ظهور در عمل و مقاومت، حقیقت کامل خود را نشان نمی‌دهد (29). «الم» در این سوره، اگرچه به صورت مستقیم به «کتاب» متصل نشده، اما نقش آستانه‌ای خود را از دست نمی‌دهد؛ بلکه مخاطب را وارد مرحله‌ای می‌کند که در آن صدق ایمان نسبت به وحی سنجیده می‌شود. در حقیقت، اگر بقره کتاب را به عنوان منبع هدایت معرفی می‌کند و آل عمران ایمان را در برابر شبهه تثبیت می‌کند، عنکبوت نشان می‌دهد که ایمان به کتاب باید در میدان ابتلاء آزموده شود. تشبیه تکیه‌گاه‌های غیرالهی به خانه عنکبوت، که از مشهورترین تصاویر این سوره است، نشان می‌دهد که هرگونه اعتماد به غیر خدا در برابر حقیقت وحی سست و ناپایدار است. از این رو، «الم» در عنکبوت نشانه ورود به سوره‌ای است که غرض آن آزمون نسبت انسان با ایمان و آشکار شدن حقیقت وابستگی او به خداوند است.

سوره روم با «الم» آغاز می‌شود و پس از آن، خبری غیبی درباره شکست و سپس پیروزی روم مطرح می‌گردد. این آغاز، از حیث ساختاری، سوره را به محور وعده الهی، تدبیر تاریخ و غلبه نهایی حق بر باطل متصل می‌کند. در این سوره، مسئله فقط یک گزارش تاریخی نیست، بلکه رخداد تاریخی به نشانه‌ای از ربوبیت، علم و قدرت خداوند تبدیل می‌شود. بلاغی نجفی در تفسیر خود بر ابعاد اعجاز آمیز و هدایتی برخی اخبار قرآنی تأکید کرده است (30). در تفسیر کشاف نیز پیوند نظم بیانی آیات با دلالت‌های اعتقادی و احتجاجی مورد توجه قرار گرفته است (15). سوره روم پس از بیان خبر غیبی، به نشانه‌های الهی در آفاق و انفس می‌پردازد: آفرینش آسمان‌ها و زمین، اختلاف زبان‌ها و رنگ‌ها، خواب و بیداری، زوجیت، باران، احیای زمین و قیام آسمان و زمین به فرمان خداوند. این نشانه‌ها همگی یک محور را تقویت می‌کنند: جهان، تاریخ و انسان تحت تدبیر خداوند قرار دارند و وعده او تخلف‌ناپذیر است. «الم» در این سوره، با قرار گرفتن در آستانه خبر غیبی، مخاطب را با کلامی روبه‌رو می‌کند که از افق دانش عادی بشر فراتر است. بنابراین، کارکرد ساختاری «الم» در روم، پیوند دادن اعجاز بیانی قرآن با اعجاز خبری و سپس با نظام نشانه‌شناختی آفرینش است. برخی مفسران، مانند قرطبی، در بحث از آیات این سوره بر تحقق وعده الهی و عبرت‌آموزی تاریخی تأکید کرده‌اند (24). از این منظر، غرض سوره روم تثبیت یقین مؤمنان به وعده خداوند و دعوت آنان به مشاهده نظام حکیمانه خلقت و تاریخ است.

سوره لقمان نیز با «الم» آغاز می‌شود، اما پس از آن تعبیر «تلك آیات الكتاب الحكيم» می‌آید. این تعبیر، در مقایسه با بقره و سجده، بر وصف حکمت تأکید دارد و از همان ابتدا نشان می‌دهد که غرض سوره با حکمت، تربیت و توحید عملی مرتبط است. محور مرکزی سوره، ارائه حکمت

توحیدی در قالب موعظه‌های لقمان به فرزندش است؛ موعظه‌هایی که از توحید آغاز می‌شوند، شرک را بزرگ‌ترین ظلم معرفی می‌کنند، به شکرگزاری، نماز، امر به معروف، نهی از منکر، صبر، تواضع و اعتدال دعوت می‌کنند و انسان را از کبر و غفلت بازمی‌دارند. تفسیر ابوالفتوح رازی در ذیل مباحث حکمی و اخلاقی قرآن، بر پیوند میان معرفت الهی و تربیت عملی تأکید دارد (31). قراعتی نیز در تفسیر نور، جنبه‌های تربیتی و کاربردی آیات لقمان را برجسته می‌کند (32). «الم» در این سوره، مدخل ورود به کتاب حکیم است و بدین ترتیب، همه نصایح لقمان در پرتو حکمت قرآنی فهم می‌شوند. اگر در بقره کتاب هادی است، در لقمان کتاب حکیم است؛ یعنی وحی نه تنها مسیر هدایت را نشان می‌دهد، بلکه نظامی از بینش، اخلاق و رفتار حکیمانه می‌آفریند. این نکته با دیدگاه‌هایی هماهنگ است که قرآن را متنی دارای لایه‌های معرفتی، تربیتی و بلاغی می‌دانند (33). بنابراین، «الم» در لقمان نقش اتصال‌دهنده آغاز سوره با محور حکمت را دارد و نشان می‌دهد که تربیت توحیدی تنها زمانی استوار است که بر کتاب حکیم و وحی الهی مبتنی باشد.

سوره سجده آخرین سوره از مجموعه مورد بحث است و مانند بقره، پس از «الم» با تأکید بر تنزیل کتاب آغاز می‌شود: کتابی که از سوی پروردگار جهانیان نازل شده و در آن تردیدی نیست. این آغاز، سوره را به محور حقانیت وحی و نسبت آن با مبدأ و معاد متصل می‌سازد. سوره سجده از نزول کتاب آغاز می‌کند، سپس به آفرینش آسمان‌ها و زمین، آفرینش انسان، دمیده شدن روح، مرگ، قیامت، سرنوشت مجرمان و مؤمنان، و سجده اهل ایمان در برابر آیات الهی می‌پردازد. در این سوره، وحی نه تنها منبع معرفت، بلکه عامل بیداری، خضوع و عبودیت است. غروی در بحث از انسان از منظر قرآن، به پیوند خلقت انسان با هدایت و حیانی توجه کرده است (34). همچنین در تفسیر آلاء الرحمن، حقانیت وحی و ارتباط آن با مباحث بنیادین اعتقادی برجسته شده است (30). «الم» در سجده، مانند بقره، نقطه آغاز سخن از کتاب است، اما در اینجا کتاب به سوی تأمل در مبدأ، معاد و سجد هدایت می‌کند. بدین ترتیب، سوره سجده نسبت انسان با وحی را در نهایت به خضوع و عبادت می‌رساند. این ساختار نشان می‌دهد که «الم» در پایان خوشه سوره‌های مورد بحث، همچنان همان نقش اصلی خود را حفظ می‌کند: گشودن دریچه‌ای به سوی کتاب الهی و آماده کردن مخاطب برای ورود به نظامی از معانی که از وحی آغاز می‌شود و به عبودیت می‌انجامد. از این رو، سوره سجده را می‌توان جمع‌بندی فشرده‌ای از محورهای اصلی سوره‌های المی دانست: کتاب، خلقت، هدایت، ایمان، معاد و سجد.

تحلیل تطبیقی یافته‌ها

تحلیل تطبیقی شش سوره آغاز شده با «الم» نشان می‌دهد که این حروف در همه آنها دارای کارکردی مشترک و در عین حال انعطاف‌پذیرند. وجه مشترک نخست، پیوند «الم» با حقیقت وحی و کتاب الهی است. در بقره، لقمان و سجده، این پیوند آشکار و مستقیم است؛ زیرا پس از «الم»، سخن از کتاب، هدایت، حکمت یا تنزیل به میان می‌آید. در آل عمران، این پیوند از طریق نزول کتاب و تصدیق کتب پیشین برقرار می‌شود. در عنکبوت، اگرچه بلافاصله سخن از کتاب نیست، اما مسئله آزمون ایمان تنها در نسبت با وحی معنا پیدا می‌کند. در روم نیز خبر غیبی پس از «الم» نشان می‌دهد که متن با دانشی فراتر از تجربه بشری سخن می‌گوید و همین امر به حقانیت وحی بازمی‌گردد. زرکشی در مباحث علوم قرآن بر نسبت فواید سور با اعجاز و جلب توجه مخاطب تأکید کرده است (7)، و زرکانی نیز در تحلیل مباحث وحی و اعجاز، فواید سور را در پیوند با عظمت قرآن فهم می‌کند (35). بنابراین، نخستین یافته تطبیقی این است که «الم» در این سوره‌ها همواره ذهن مخاطب را به منشأ الهی متن و اعتبار و حیانی آن متوجه می‌سازد، هرچند نحوه ظهور این پیوند در هر سوره متفاوت است. این تفاوت‌ها سبب نمی‌شود که وحدت کارکردی «الم» از میان برود، بلکه نشان می‌دهد که این حروف در هر سوره با بافت معنایی همان سوره هماهنگ می‌شوند.

وجه مشترک دوم، نقش «الم» در هدایت مخاطب به سوی غرض اصلی سوره است. در بقره، غرض سوره را می‌توان هدایت و تأسیس جامعه ایمانی دانست؛ در آل عمران، تثبیت ایمان و صبر در برابر شبهه و بحران؛ در عنکبوت، آزمون ایمان؛ در روم، اطمینان به وعده الهی و مشاهده قدرت خداوند در تاریخ و آفرینش؛ در لقمان، حکمت توحیدی و تربیت اخلاقی؛ و در سجده، حقانیت وحی، مبدأ، معاد و خضوع. در همه این موارد، «الم» به گونه‌ای عمل می‌کند که مخاطب را به فضای معنایی سوره وارد می‌سازد. شلتوت بر اهمیت آغاز سوره در فهم پیام کلی آن تأکید کرده است (36)، و طالقانی نیز در تحلیل سوره‌ها توجه به پیوند آغاز و پایان را برای کشف جهت‌گیری معنایی ضروری می‌داند (11). بر این اساس، «الم» را می‌توان نشانه‌ای غرض‌نما دانست؛ نه به این معنا که معنای غرض را به صورت صریح و مستقل بیان کند، بلکه به این معنا که در کنار آیات آغازین، مسیر فهم سوره را مشخص می‌سازد. این نقش غرض‌نما زمانی روشن‌تر می‌شود که ببینیم آیات پس از «الم» در هر سوره، هسته اصلی سوره را فعال می‌کنند: کتاب در بقره و سجده، نزول حق در آل عمران، ابتلاء در عنکبوت، وعده الهی در روم، و حکمت در لقمان.

وجه مشترک سوم، کارکرد آستانه‌ای «الم» است. آستانه در اینجا به معنای نقطه انتقال مخاطب از سکوت به کلام وحی، از عادت زبانی به شگفتی بلاغی، و از سطح الفاظ به عمق معناست. حروف مقطعه، به دلیل ساختار غیرمعمول خود، نوعی توقف، توجه و انتظار ایجاد می‌کنند. این توقف، مخاطب را برای شنیدن پیام بعدی آماده می‌سازد. در نگاه بلاغی، آغاز غیرمنتظره می‌تواند نقش تنبیهی و تأکیدی داشته باشد؛ یعنی شنونده را متوجه کند که با سخنی عادی روبه‌رو نیست. مفسرانی چون فخر رازی و زمخشری به جنبه‌های بلاغی و اعجازی این حروف توجه کرده‌اند (4)، (15). در منابع شیعی نیز بر پیوند این حروف با عظمت قرآن و اسرار و حیاتی آن تأکید شده است (37). از این منظر، «الم» را می‌توان آستانه ورود به سوره دانست؛ آستانه‌ای که نه صرفاً صوتی، بلکه معنایی و ساختاری است. این آستانه‌بودگی سبب می‌شود که مخاطب آیات بعدی را با حساسیت بیشتری دریافت کند و پیوند آنها را با کل سوره درک نماید. در واقع، «الم» در آغاز این سوره‌ها همانند دروازه‌ای است که مخاطب را وارد فضایی خاص از وحی می‌کند؛ فضایی که در آن کتاب، هدایت، آزمون، وعده، حکمت و سجود معنا می‌یابند.

وجه مشترک چهارم، پیوند «الم» با اعجاز قرآن است. دیدگاه اعجاز بر این اصل استوار است که قرآن از همین حروفی ساخته شده که در اختیار بشر است، اما ترکیب و حیاتی آن از توان انسان فراتر می‌رود. این نکته در حروف مقطعه به شکل فشرده و نمادین ظاهر می‌شود. باقلانی در بحث اعجاز قرآن بر ناتوانی بشر از آوردن همانند قرآن تأکید می‌کند (3)، و سیوطی نیز در مباحث اعجاز و علوم قرآن، فواتح سور را در شمار مباحث مهم مربوط به تحدی و شگفتی نظم قرآن قرار می‌دهد (38). در سوره‌های المی، این کارکرد اعجازی با محتوای هر سوره پیوند می‌یابد. در بقره، اعجاز کتاب مبنای هدایت است؛ در آل عمران، مبنای احتجاج در برابر اهل کتاب است؛ در عنکبوت، پشتوانه پایداری در ابتلاء است؛ در روم، با خبر غیبی همراه می‌شود؛ در لقمان، با حکمت قرآنی پیوند می‌خورد؛ و در سجده، با نزول کتاب از سوی پروردگار جهانیان ارتباط می‌یابد. بنابراین، «الم» نه تنها نشانه‌ای از حروف سازنده قرآن است، بلکه در هر سوره به تناسب غرض آن، وجهی از اعجاز قرآن را فعال می‌کند. این تحلیل با دیدگاه‌هایی هماهنگ است که اعجاز قرآن را صرفاً در سطح لفظ یا محتوا محدود نمی‌کنند، بلکه آن را در پیوند میان نظم، معنا، هدایت و تأثیر می‌فهمند (22).

وجه مشترک پنجم، ایجاد شبکه بین‌سوره‌ای است. سوره‌هایی که با «الم» آغاز می‌شوند، از نظر حجم، مکی یا مدنی بودن، موضوعات و فضای خطاب یکسان نیستند، اما همین آغاز مشترک میان آنها نوعی پیوند معنایی برقرار می‌کند. بقره و آل عمران دو سوره مدنی‌اند و به ساخت و تثبیت امت ایمانی می‌پردازند. عنکبوت، روم، لقمان و سجده مکی‌اند و بر ایمان، ابتلاء، توحید، وعده الهی، حکمت، معاد و عبودیت تأکید دارند. این تفاوت نشان می‌دهد که «الم» در دو فضای مکی و مدنی کارکردی متناسب اما همسو دارد. در سوره‌های مدنی، «الم» بیشتر با کتاب، هدایت اجتماعی و تثبیت جامعه مؤمنان پیوند می‌یابد؛ در سوره‌های مکی، بیشتر با بنیادهای اعتقادی، آزمون ایمان، نشانه‌های الهی و معاد همراه می‌شود. این نکته با

بررسی‌های مربوط به تفاوت‌های کلی سوره‌های مکی و مدنی قابل توضیح است (39). همچنین آثار مربوط به ترتیب نزول و فهم تدریجی سوره‌ها نشان می‌دهد که هر سوره در جایگاه خود، بخشی از مسیر هدایت را روشن می‌سازد (40). بنابراین، «الم» در این شش سوره نوعی خوشه تفسیری ایجاد می‌کند؛ خوشه‌ای که در آن وحی، کتاب و واکنش انسان به هدایت، محور مشترک‌اند.

در عین وجود الگوهای مشترک، هر سوره نیز کارکرد اختصاصی خود را دارد. «الم» در بقره، آغازگر نظام هدایت و تشریح است؛ در آل عمران، آغازگر نظام احتجاج و تثبیت ایمان؛ در عنکبوت، آغازگر آزمون و صدق ایمان؛ در روم، آغازگر وعده و نشانه‌های قدرت الهی؛ در لقمان، آغازگر حکمت و تربیت توحیدی؛ و در سجده، آغازگر حقانیت وحی و خضوع در برابر خداوند. این تنوع نشان می‌دهد که «الم» یک نشانه خشک و ثابت نیست، بلکه در هر سوره با مضمون آن وارد تعامل می‌شود. از منظر روش‌شناسی تفسیر، این نکته اهمیت دارد که هیچ عنصری را نباید بدون توجه به سیاق آن معنا کرد (19). ماتریدی در تفسیر خود نیز به اهمیت فهم آیات در چارچوب ایمان، خطاب و مقصود کلی توجه دارد (41). ابوحیان اندلسی نیز در تحلیل‌های تفسیری خود بر ظرایف ارتباط لفظ و معنا در سیاق آیات تأکید می‌کند (42). بر این اساس، «الم» باید در هر سوره به تناسب ساختار همان سوره تحلیل شود، اما در سطح کلان نیز می‌توان آن را نشانگر خوشه‌ای مشترک از سوره‌ها دانست.

یکی از یافته‌های مهم این تحلیل آن است که «الم» هم در انسجام درون‌سوره‌ای نقش دارد و هم در انسجام بین‌سوره‌ای. در سطح درون‌سوره‌ای، این حروف آیات آغازین را به غرض کلی سوره پیوند می‌دهند و به مخاطب کمک می‌کنند تا تنوع مباحث بعدی را در یک مسیر واحد بخواند. در سطح بین‌سوره‌ای، «الم» میان شش سوره نوعی نسبت معنایی برقرار می‌کند و آنها را در منظومه‌ای مرتبط با کتاب، هدایت، ایمان و وحی قرار می‌دهد. ابن‌عجیبه در تفسیر عرفانی و اشاری خود به لایه‌های باطنی و پیوندهای عمیق‌تر متن توجه دارد (43)، در حالی که مفسرانی چون طبری و ابن‌جوزی بیشتر به گردآوری اقوال و توضیح ظواهر تفسیری پرداخته‌اند (1)، (44). ترکیب این دو سطح نشان می‌دهد که مطالعه حروف مقطعه باید هم به سنت تفسیری وفادار باشد و هم از ظرفیت تحلیل ساختاری بهره‌گیرد. به این ترتیب، «الم» می‌تواند به عنوان نشانه‌ای فهم شود که هم رازآمیز است و هم کارکردمند؛ هم به افق غیب اشاره دارد و هم در متن، نقشی قابل تحلیل ایفا می‌کند.

نتیجه‌گیری

بررسی نقش حروف مقطعه «الم» در سوره‌های بقره، آل عمران، عنکبوت، روم، لقمان و سجده نشان داد که این حروف را نمی‌توان صرفاً به عنوان نشانه‌هایی رمزی، جداافتاده یا بی‌ارتباط با ساختار سوره‌ها تلقی کرد. هرچند حقیقت نهایی حروف مقطعه همچنان از پیچیده‌ترین مباحث علوم قرآنی است، اما جایگاه آنها در آغاز سوره، پیوندشان با آیات بعدی، و تکرار آنها در مجموعه‌ای مشخص از سوره‌ها نشان می‌دهد که «الم» دارای کارکردی ساختاری و غرض‌نماست. این حروف در آغاز سوره‌ها نوعی توقف و توجه ایجاد می‌کنند و مخاطب را برای ورود به فضای وحی آماده می‌سازند. از این رو، «الم» نه یک عنصر منفعل، بلکه نشانه‌ای فعال در معماری معنایی سوره است.

تحلیل سوره بقره نشان داد که «الم» در آغاز این سوره به کتاب و هدایت متصل می‌شود و از همان ابتدا محور اصلی سوره را روشن می‌سازد. سوره بقره با همه گستردگی موضوعات خود، در نهایت حول هدایت، تقوا، تشریح و ساخت جامعه ایمانی سامان می‌یابد. در سوره آل عمران، «الم» به توحید و نزول کتاب پیوند می‌خورد و زمینه ورود به مباحث تثبیت ایمان، احتجاج با اهل کتاب، و پایداری در برابر بحران‌ها را فراهم می‌کند. در سوره عنکبوت، «الم» مخاطب را وارد فضای آزمون ایمان می‌سازد و نشان می‌دهد که ایمان حقیقی تنها در گفتار خلاصه نمی‌شود، بلکه در میدان ابتلاء و مقاومت آشکار می‌گردد. در سوره روم، «الم» با خبر غیبی و تحقق وعده الهی همراه است و به مخاطب می‌آموزد که تاریخ و آفرینش تحت

تدبیر خداوند قرار دارند. در سوره لقمان، «الم» به کتاب حکیم متصل می‌شود و محور حکمت، تربیت توحیدی و اخلاق عملی را فعال می‌سازد. در سوره سجده، «الم» با نزول کتاب و حقانیت وحی پیوند می‌یابد و مخاطب را به تأمل در مبدأ، معاد و سجود در برابر خداوند هدایت می‌کند. یافته‌های مقاله نشان داد که سوره‌های آغاز شده با «الم»، با وجود تفاوت در موضوع، حجم، فضای نزول و مخاطب، در یک محور کلان مشترک‌اند: رابطه انسان با وحی الهی. این رابطه در بقره به صورت پذیرش هدایت و تأسیس جامعه ایمانی، در آل عمران به صورت تثبیت ایمان، در عنکبوت به صورت آزمون صدق ایمان، در روم به صورت اعتماد به وعده الهی، در لقمان به صورت حکمت و تربیت، و در سجده به صورت خضوع و عبودیت ظهور می‌یابد. از این جهت، «الم» در این شش سوره نوعی خوشه معنایی می‌سازد؛ خوشه‌ای که در آن کتاب، هدایت، ایمان، ابتلاء، وعده، حکمت و سجود به هم پیوند می‌خورند و منظومه‌ای منسجم از پیام‌های قرآنی را پدید می‌آورند.

نتیجه دیگر مقاله آن است که «الم» هم در سطح درون‌سوره‌ای و هم در سطح بین‌سوره‌ای کارکرد دارد. در سطح درون‌سوره‌ای، این حروف با آیات آغازین پیوند می‌یابند و غرض اصلی سوره را برجسته می‌سازند. در سطح بین‌سوره‌ای، تکرار «الم» میان شش سوره، نوعی پیوند شبکه‌ای ایجاد می‌کند و مخاطب را متوجه اشتراک معنایی آنها می‌سازد. این کارکرد دوگانه نشان می‌دهد که حروف مقطعه را باید در پیوند با ساختار کلان قرآن مطالعه کرد. چنین رویکردی می‌تواند فهم دقیق‌تری از نظم قرآنی، اعجاز ساختاری و هدفمندی سوره‌ها به دست دهد.

بر اساس نتایج این پژوهش، «الم» را می‌توان نشانه‌ای آستانه‌ای، انسجام‌بخش و غرض‌نما دانست. آستانه‌ای است، زیرا مخاطب را از سطح عادت زبانی به فضای وحی منتقل می‌کند؛ انسجام‌بخش است، زیرا میان آغاز سوره و مقاطع بعدی آن پیوند برقرار می‌سازد؛ و غرض‌نماست، زیرا با قرار گرفتن در کنار آیات آغازین، مسیر فهم پیام اصلی سوره را روشن می‌کند. این تحلیل نشان می‌دهد که حروف مقطعه، حتی اگر از نظر معنای نهایی همچنان رازآمیز باشند، از نظر کارکرد متنی و ساختاری قابل مطالعه‌اند و می‌توانند در فهم نظام معنایی قرآن نقش مهمی ایفا کنند.

نوآوری اصلی این مقاله در آن است که «الم» را نه به صورت منفرد و جدا از متن، بلکه در قالب یک خوشه ساختاری میان شش سوره بررسی کرده است. این نگاه نشان می‌دهد که حروف مقطعه تنها موضوعی برای بحث‌های لغوی، کلامی یا رمزی نیستند، بلکه می‌توانند به عنوان کلیدهایی برای فهم انسجام سوره‌ها و رابطه میان آنها به کار روند. از این منظر، مطالعه حروف مقطعه باید از سطح گزارش اقوال فراتر رود و به تحلیل جایگاه آنها در معماری متن قرآن بپردازد. این رویکرد می‌تواند در آینده درباره سایر ترکیبات حروف مقطعه نیز به کار گرفته شود و زمینه‌ای برای تدوین نظریه‌ای جامع‌تر درباره نقش فواتح سور در انسجام ساختاری قرآن فراهم آورد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Tabari MbJ. Comprehensive Explanation in the Exegesis of the Quran. Beirut: Dar al-Ma'rifah; 1991.
2. Tha'labi AbM. The Disclosure and Explanation Exegesis. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi; 2001.
3. Baqillani MbT. The Inimitability of the Quran. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Muhammad Ali Baydoun Publications.
4. Fakhr Razi MbU. The Great Exegesis. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi; 1967.
5. Tabatabaei MH. Al-Mizan. 31st ed. Qom: Islamic Publications; 2011.
6. Biqa'i IbU. The Arrangement of Pearls in the Coherence of Verses and Surahs. 3rd ed. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah; 2006.
7. Zarkashi BMbA. Demonstration in the Sciences of the Quran. Ibrahim MAF, editor: Dar Ihya al-Kutub al-Arabiyyah; 1956.
8. Makarem Shirazi N. Nemuneh Exegesis. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 1995.
9. Babaei AA. Methodology of Quranic Exegesis. 10th ed. Qom: Research Institute of Hawzah and University; 2013.
10. Hosseini AA. Thematic Unity of the Quranic Surahs. Quranic Research. 2008(54-55).
11. Taleqani M. A Ray from the Quran. Tehran: Enteshar Company; 1966.
12. Alusi SM. The Spirit of Meanings. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi; 1994.
13. Bahrani H. Al-Burhan in the Exegesis of the Quran. Qom: Be'sat Foundation; 1994.
14. Majlisi MB. Oceans of Lights. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 1982.
15. Zamakhshari MbU. The Revealer. Beirut: Al-Kitab al-Arabi; 1987.
16. Suyuti JAbAB. Perfection in the Sciences of the Quran. Beirut: Dar al-Ma'rifah; 1967.
17. Javadi Amoli A. Tasnim Exegesis. Qom: Esra Publishing Center; 2004.
18. Safavi S. Structural Exegesis of Surah Al-Imran. Tehran: Salman Azadeh Publishing; 2020.
19. Rajabi M. Methodology of Quranic Exegesis. Qom: Hawzah and University Research Institute; 2003.
20. Ramyar M. Quranic Sciences. Tehran: Andisheh Publishing; 1967.
21. Abu Zayd NH. The Concept of the Text. Beirut: Arab Cultural Center; 2000.
22. Kawaz MK. Style in the Rhetorical Inimitability of the Holy Quran: World Islamic Call Society.
23. Tabarsi FbH. Majma' al-Bayan. 2nd ed. Rasouli Mahallati H, editor. Beirut: Dar al-Fikr; 1987.
24. Qurtubi MbA. The Comprehensive Work on the Rulings of the Quran. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah; 1996.
25. Jamshidi P. A Look at "Alif Lam Mim". Bayyinah. 2009;16(2).
26. Firuzabadi MbY. The Comprehensive Dictionary. Beirut: Dar al-Jabal; 1951.
27. Sakhawi AbM. The Beauty of the Quran and the Perfection of Recitation. Bawwab AH, editor. Mecca: Maktabat al-Turath al-Arabi; 1987.
28. Ayyashi MbM. Tafsir al-Ayyashi. Rasouli Mahallati H, editor. Tehran: Offset Printing; 2003.
29. Hassanzadeh Amoli H. Human Being and Faith. Qom: Qiyam Publishing; 2003.
30. Balaghi Najafi MJ. The Graces of the Merciful in the Exegesis of the Quran. Islamic Research U, editor. Qom: Be'sat Foundation; 1999.
31. Abu al-Futuh Razi AbM. Gardens of Paradise and Spirit of Paradise in Quranic Exegesis. Mashhad 1946.
32. Qaraati M. Noor Exegesis. Tehran: Lessons from the Quran Cultural Center; 2004.
33. Shariati Mazinani MT. Modern Exegesis. Tehran: Institute for Humanities Research and Development; 2005.
34. Gharavi MJ. Adam from the Perspective of the Quran: The Discussion of Disconnected Letters. Tehran: Negarish Publishing; 2005.
35. Zarqani M. Springs of Knowledge. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah; 1988.
36. Shaltut M. Exegesis of the Holy Quran. Egypt: Dar al-Shuruq; 2003.
37. Feyz Kashani MM. Safi Exegesis. Qom: Al-Hadi Institute; 1994.
38. Suyuti JAbAB. The Arena of Peers in the Inimitability of the Quran. Beirut: Dar al-Fikr.
39. Sobhi S. Studies in the Sciences of the Quran. Qom: Sharif Razi Publishing; 1993.
40. Behjatpour A. Exegesis Alongside Revelation. Qom: Tamhid Institute; 2011.
41. Maturidi MbM. Interpretations of the People of the Sunnah. Baslum M, editor. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah; 2005.
42. Abu Hayyan al-Andalusi MbY. The Encompassing Ocean in Exegesis. Sadeqi MJ, editor. Beirut: Dar al-Fikr.
43. Ibn Ajibah AbM. The Vast Ocean in the Exegesis of the Glorious Quran. Marrakesh: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
44. Ibn al-Jawzi AbA. Zad al-Masir in the Science of Exegesis. Abd al-Razzaq M, editor. Beirut: Dar al-Kutub al-Arabiyyah; 2001.
45. Ayazi MA. The Exegetes: Their Lives and Methods. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance; 1993.

46. Khoei A. Al-Bayan in the Exegesis of the Quran. Qom: Institute for the Revival of the Works of Ayatollah Khoei; 1999.